

Het Penningkabinet van de Koninklijke Bibliotheek van België

Vertrekpunt voor numismatisch, financieel of economisch onderzoek

Hannes Lowagie, Fran Stroobants, Celine Ben Amar en Christian Lauwers

Onderzoekers die zich met muntgeschiedenis bezighouden en liefhebbers van munten en penningen, vinden in het Penningkabinet van de Koninklijke Bibliotheek van België te Brussel (vanaf nu afgekort als PK) gegarandeerd hun gading.¹ Het PK bewaart en beheert 83.000 munten, 37.000 medailles, 18.000 bankbiljetten, 14.000 jetons, 2.000 gewichten en weegschalen van geldwisselaars, 22.000 eretekens en decoraties en 24.000 diverse stukken. Het PK wil een contactpunt en onderzoekscentrum vormen voor eenieder die met muntgeschiedenis in aanraking komt of erin geïnteresseerd is. Dit artikel gaat eerst in op de geschiedenis en de collectie van het PK. Vervolgens bespreken we de (publieks)werking van het PK en de verschillende databanken en digitaliseringprojecten. Hierdoor kan de lezer te weten komen hoe men online zaken kan opzoeken en welke catalogi binnenkort zullen verschijnen. Tot slot volgt een uitleg over de lopende onderzoeksprojecten. Dit maakt duidelijk waar het onderzoek in het PK zich momenteel op toespitst.

Een korte geschiedenis van het Penningkabinet

Het PK ontstond op 8 augustus 1835 als onderdeel van het *Musée d'armes anciennes, d'armures, d'objets d'art et de numismatique*.² Drie jaar later, op 2 augustus 1838, werd het opgenomen in de Koninklijke Bibliotheek van België. Het belangrijkste doel was het aanleggen van belangrijke verzamelingen munten en penningen. Door enkele gulle schenkingen van erudiete negentiende-eeuwse verzamelaars, kreeg het PK ook een waardevolle collectie antieke munten in haar bezit. Momenteel wordt veel sterker de nadruk gelegd op de aankoop van munten afkomstig uit de vroegere Nederlanden. Een korte bespreking van deze schenkingen en aankopen, kan daarom een goed beeld geven van de huidige collectie van het PK.

1 Alle info over de KBR is te vinden op: www.kbr.be. Diensthoofd van het Penningkabinet is de heer Johan van Heesch. We danken hem voor het nalezen van dit artikel.

2 Meer uitgebreide informatie over de ontwikkeling van het PK is te vinden in: J. Lallemand, 'Le Cabinet des Médailles', in: *Bibliothèque royale: Mémorial 1559-1969* (Brussel 1969) 297-309; J. Lallemand, 'Le Cabinet des Médailles de la Bibliothèque Royale', *La Vie Numismatique*, 35 (1985) 159-171; F. de Callatay, 'Une institution à découvrir : le Cabinet des Médailles de Bruxelles', *Arts, Antiques, Auctions*, 335 (2002) 11-13.

In 1843 kocht de Belgische Staat de collectie van de stad Brussel (2.740 munten, medailles en jtons). In 1899 kocht het PK de verzameling van Albéric du Chastel voor 300.000 BEF.³ De verzameling telt ongeveer 800 Griekse en Romeinse stukken en is uitzonderlijk door de zeldzaamheid en de goede staat van bewaring van de stukken. Ze omvat verschillende belangrijke zeldzame exemplaren, zoals de *tetradrachme* van Naxos en de *aureus* van Uranius Antoninus. In 1902 en 1906 volgden nogmaals twee aankopen van deze verzamelaar.

Romeinse *aureus* (goud) met het portret van keizer Vitellius, Rome, 69 n.C. (Inv. penningkabinet-KBR: Du Chastel 428) – 19 mm.

De belangrijkste schenking vond plaats in 1900. Clara Bischoffsheim, de moeder van Lucien de Hirsch (1857-1887) liet bij haar overlijden in 1899 de collectie van haar voortijdig overleden zoon na aan het PK.⁴ Het kostbaarste stuk van deze collectie is zonder enige twijfel de *tetradrachme* van Aitna.⁵ Deze munt werd in Catania uitgegeven door Hieron van Syracuse, die de naam van de stad in Aitna veranderde nadat hij haar had veroverd (476-461 v.C.). Deze tetradrachme van Aitna is de meest kostbare Griekse munt van de wereld omdat het een uiterst zeldzame munt is. Dit omwille van twee redenen.

Griekse *tetradrachme* (zilver) geslagen in de stad Aitna (Catania, Sicilië) ca. 465-460 v.C.. (Inv. KBR-penningkabinet: De Hirsch 269) – 26 mm.

3 F. de Callatay en J. Van Heesch, *Greek and Roman Coins from the Du Chastel collection: coin cabinet of the Royal Library of Belgium* (Londen 1999); F. de Callatay en J. van Heesch, 'La collection Albéric du Chastel', *Dossiers d'Archéologie*, 248 (1999) 4-13.

4 P. Naster, 'La collection Lucien de Hirsch', *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 39 (1961) 82-85.

5 Zie : F. de Callatay, 'The Brussels tetradrachm of Aitna: possibly the most precious ancient coin of the world', in: P. Iossif (red.), *All that glitters...: The Belgian contribution to Greek numismatics* (Athene 2010) 80-89.

Eerst en vooral: Aitna was slechts een tijdelijke naam voor de stad Catania. Toen Catania rond 478 v.C. werd veroverd door de broers Gelon en Hieron Deinomenides, veranderden ze de naam naar Aitna. Maar na de tirannie van de Deinomenides (Hieron stierf in 467 v.C.) kwamen de oude inwoners in opstand en herwonnen ze hun stad in 461 v.C. Ze gaven hun stad meteen terug haar oude naam Catania. Dus de naam Aitna heeft slechts een kleine twintig jaar bestaan. Tijdens deze korte periode werden enkele munten geslagen waarvan nu enkel nog deze tetradrachme en enkele obolen bewaard zijn gebleven. De andere munten werden heel waarschijnlijk door de Cataniërs hersmolten om terug een eigen munt te slaan. Een tweede reden voor de uitzonderlijke waarde is dat de graveur van de munt de enige Griekse graveur van munten is die een moderne naam heeft gekregen: de Aitna-meester. Van hem kennen we niet enkel de tetradrachme en de obolen van Aitna, maar ook de prachtige tetradrachmen van Naxos. Zijn stijl is uniek, en het onderwerp van zijn werken is altijd wijn, druiven, Dionysos of Silenen.

Deze kostbare munt kwam dus in het bezit van het PK na schenking van de verzameling de Hirsch. Deze verzameling telt 1.877 stukken die allen van onberispelijke kwaliteit zijn. Naast munten omvatte dit legaat ook een omvangrijke bibliotheek en een collectie belangrijke vazen, beeldjes en archeologische voorwerpen. Het meest opvallende stuk is de ceremoniële dolk van farao Kamose, die door de egyptoloog Mariette werd opgedolven.⁶

De verwerving van de collecties van de erudiete negentiende-eeuwse verzamelaars du Chastel en de Hirsch was van groot belang omwille van de voortreffelijk bewaarde en fraaie munten. Er volgden nadien nog talrijke schenkingen. In 1907 en 1908 werden 1.255 Alexandrijnse munten aangekocht. Giovanni Dattari schonk in 1910 zijn collectie van 5.200 munten die voornamelijk uit de derde eeuw n.C. stammen. In 1924 verwierven het PK en de Universitaire Stichting elk de helft van de verzameling van burggraaf B. de Jonghe. Ze omvatte meer dan 6.000 Gallische, Merovingische en Karolingische munten, alsook munten uit alle prinsdommen en heerlijkheden in de Nederlanden. Het duurde niet lang voor de Universitaire Stichting haar deel in bewaring gaf en vervolgens afstond aan het PK. Verder breidde het PK zijn collectie uit door onder andere schenkingen van Romeinse munten (gift vanwege Paul Tinchant en Pierre Bastien), Chinese munten (giften vanwege Julien Andrian, Eugène Slosse en de Chinese regering) en van pauselijke munten (gift vanwege Charles van Schoor). In de periode 1914-1954 kwam de aankoop door een beperkte begroting op een laag pitje te staan. De aankoop beperkte zich tot munten en penningen uit de Nederlanden. Hierdoor is de verzameling munten uit de Nederlanden de meest volledige collectie die er bestaat. Een prachtstuk is bijvoorbeeld de gouden royal van Lodewijk van Nevers, de oudste gouden munt geslagen in de Nederlanden (tussen 1326-1330).⁷ In 1971 ging de Nationale Bank ermee akkoord dat het PK de bewaarder werd van de vermaarde schat van Liberchies, die bestaat uit honderden Romeinse gouden munten. In 1976 verwierf het PK de verzameling eretekens van Dom Grégoire De Clercq, die 5.549 stukken telde. Ook vandaag nog is het PK de gelukkige ontvanger van gulle schenkingen, zoals die van Claude Roelandt (1998-99: duizenden munten van de laatste drie eeuwen) of van de erfgenamen van Zéphyr Henin (eveneens duizenden munten, van de Oudheid tot vandaag). Een bijzonder waardevolle schenking was de overhandiging van meer dan 1.300 Griekse bronzen munten door de heer Marc Bar.⁸ Uiteraard beschikt het PK ook over een uitgebreide verzameling hedendaagse munten en papiergeld. Het belang van de huidige collectie en de aankooppolitiek van het PK in de periode 1969-2008, worden uitgebreid behandeld in twee artikels van François de Callataÿ, onderzoekslei-

- 6 C. Ben Amar, 'The Dagger of Pharaoh Kamose, the oldest glory of the Royal Library of Belgium', *In Monte Artium*, 5 (2012), 45-67.
- 7 J. Baerten, 'Le Royal d'or attribué à Louis de Crécy et à Louis de Male', *Bulletin de Cercle d'Etudes Numismatiques*, 1 (1964), 31-33.
- 8 Bovendien maakte Marc Bar van deze collectie een eigen catalogus: M. Bar, *La collections de bronzes grecs de Marc Bar* (Brussel 2007).

Dolk van farao Kamose (ca. 1550 v.C.). Brons, hout, zilver en goud. Collectie baron L. de Hirsch - 318 mm.

der van de Koninklijke Bibliotheek.⁹ De laatste aankoop van groot belang was de verwerving van de bronzen Byzantijnse munten van Henri Pottier in december 2009. De collectie Pottier is de tweede grootste collectie Byzantijnse munten ter wereld, na de collectie van 'Dumbarton Oaks' te Washington, en dus de belangrijkste collectie van Europa.¹⁰

Een tweede belangrijk deel van de collectie van het PK is zijn bibliotheek. Ieder werk, artikel of tijdschrift waarin aspecten over muntgeschiedenis worden verzameld, wordt hier bewaard. De bibliotheek bezit een uitgebreide collectie monografieën en is geabonneerd op de belangrijke numismatische tijdschriften wereldwijd. Een beredeneerde bibliografie wordt bijgehouden door het Koninklijk Belgisch Genootschap voor Numismatiek (KBGN). Op hun website (<http://www.numisbel.be/welkomnl.htm> - onder 'publicaties') kan u de basiswerken terugvinden, alsook een jaarlijkse bibliografie van de Belgische Numismatiek. In deze bibliografie vindt u alle werken die geschreven zijn over numismatische aspecten in België. Het is een belangrijk hulpinstrument dat de geïnteresseerde onderzoeker al een grote stap op weg helpt. Het KBGN is ook verantwoordelijk voor de uitgave van het belangrijkste tijdschrift van de numismatiek in België: het 'Belgisch Tijdschrift voor Numismatiek en Zegelkunde'. Alle uitgaven van dit tijdschrift (vanaf 1841) zijn gratis toegankelijk op de website. In dit tijdschrift worden alle aspecten van de Belgische numismatiek behandeld. Naast de belangrijkste studies en tijdschriften, bezit het PK ook meer dan 30.000 verkoopcatalogi. Hierin publiceren handelaars in munten hun koopwaar, samen met alle informatie, de afmeting, de staat, de prijs en een afbeelding van de munt. Deze vormen een rijke bron voor wie munten bestudeert. Kortom, door haar rijkdom en volledigheid is de bibliotheek van het PK een must voor iedere onderzoeker die met muntgeschiedenis in aanraking komt. De medewerkers van het PK zijn steeds bereid u verder te helpen in de zoektocht naar geschikte literatuur.

Een tweede belangrijk deel van de collectie van het PK is zijn bibliotheek. Ieder werk, artikel of tijdschrift waarin aspecten over muntgeschiedenis worden verzameld, wordt hier bewaard.

De publiekswerking en contactinformatie van het Penningkabinet

De algemene coördinatie van het wetenschappelijk onderzoek in de Koninklijke Bibliotheek van België staat onder leiding van de heer François de Callatay. Hij is tevens numismaat en expert in de muntgeschiedenis van de Griekse Oudheid. De dagelijkse leiding gebeurt door Johan van Heesch, conservator van het PK en expert in de munten van de oudheid en middeleeuwen. In zijn team zijn er verschillende medewerkers actief die elk vanuit hun vakkennis participeren in een wetenschappelijk project en onderzoek doen naar de munten uit de collectie. Een overzicht van deze projecten en de medewerkers volgt verder in dit artikel. Als er bij archeologische opgravingen in België munten worden gevonden, wordt vaak de hulp ingeroepen van de onderzoekers voor

9 F. de Callatay, 'L'importance des collections du cabinet des médailles de Bruxelles', *Belgisch Tijdschrift voor Numismatiek en Zegelkunde*, 142 (1996) 255-267; F. de Callatay, 'Quarante ans d'acquisitions patrimoniales au cabinet des médailles de la Bibliothèque Royale de Belgique : un bilan chiffré (1969-2008)', *Belgisch Tijdschrift voor Numismatiek en Zegelkunde*, 156 (2010) 175-188.

10 J. van Heesch, 'The Pottier collection of Byzantine bronze coins in the Royal Library of Belgium', *Electronic newsletter of the International Numismatic Council*, 9 (2010), 6-7 en F. de Callatay, 'Quarante ans', 184.

de identificatie en datering van de muntvondsten. Vanuit deze expertise zijn ze steeds bereid verzamelaars en onderzoekers bij te staan in hun zoektocht. De medewerkers zijn ook lid, of alleszins nauw verbonden met het bovenvermelde Koninklijk Belgisch Genootschap voor Numismatiek. Dit genootschap heeft onder zijn leden de belangrijkste numismaten uit dit land. Ze kunnen dus steeds doorverwijzen naar de expert ter zake.

De munten en penningen van het PK kunnen allemaal geconsulteerd worden, maar omwille van redenen van organisatie en veiligheid kan dit enkel na een voorafgaande afspraak en enkel ter plaatse. Het is ook vereist een lezerskaart van de Koninklijke Bibliotheek van België voor te leggen. Een lezerskaart is te verkrijgen aan de inschrijvingsbalie op vertoon van een identiteitsbewijs (een dagkaart kost u € 2,50, een jaarkaart € 20). Indien een geïnteresseerde bezoeker de munten uit een bepaalde streek of periode wil bekijken, dan maakt hij hiervoor een afspraak bij een van onze medewerkers (zie de lijst achteraan deze bijdrage). Hij/zij kan dan advies geven, aangeven over hoeveel munten of penningen het PK precies beschikt en deze dan klaarleggen. Tijdens de consultatie kan altijd verder advies of bijkomende munten opgevraagd worden. Het raadplegen gebeurt altijd onder toezicht van een van de medewerkers. De bibliotheek van het PK is wel steeds zonder voorafgaande afspraak te raadplegen. Een algemene catalogus van de werken in de KBR is online te doorzoeken via de website. Alle werken uit de collectie van de KBR zijn uitsluitend ter plaatse te consulteren, het is niet mogelijk boeken te ontlenen en mee te nemen naar huis. Het PK is iedere werkdag open van 9 uur tot 13 uur en van 14 uur tot 17 uur. Meer informatie over het PK (contactgegevens, openingsuren, activiteiten, publicaties) is te vinden als appendix achteraan deze bijdrage en op onze website.¹¹

11 http://www.kbr.be/collections/medailles/medailles_nl.html.

In de inkomhal van het PK is er een permanente tentoonstelling te zien met een verzameling bronzen penningen uit het Fonds Dupont. Wereldwijd doen diverse musea en organisaties beroep uit de collectie munten van het PK voor hun tentoonstellingen. De munten uit het PK reizen letterlijk de wereld rond. In 2013 zijn er munten uit de collectie van het PK te zien in het J. Paul Getty Museum in Malibu, USA en ook in het Cleveland Museum in een tentoonstelling over Sicilië. Die tentoonstelling verhuist vervolgens in 2014 onder andere door naar Palermo in Sicilië. In de voorbije jaren waren er munten uit het PK te zien in New York in een tentoonstelling over Babylonië, maar ook in Athene, Düsseldorf, Mariemont, Bonn of het MAS te Antwerpen werden enkele van onze munten tentoongesteld. Uiteraard is een dergelijke samenwerking en uitlening enkel mogelijk na het afsluiten van de nodige contracten en verzekeringen. Niet enkel de munten, maar ook andere delen van de collectie worden ontsloten voor een grote publiek. Zo werkt het PK momenteel mee aan een Europees project¹² waarbij, naar aanleiding van de honderdjarige herdenking van 1914-1918, de eretekens en voorwerpen uit de Eerste Wereldoorlog gedigitaliseerd en ontsloten zullen worden.

12 Europeana heeft als doel het cultureel erfgoed voor een groot publiek toegankelijk te maken. Alle informatie vindt u op: <http://www.europeana.eu/portal/>.

Het werking van het Penningkabinet in praktijk: databanken, inventarisatie- en digitaliseringprojecten

Het is de voortdurende ambitie van het PK om zijn collectie te inventariseren, te digitaliseren en te publiceren. Er zijn vier databanken online beschikbaar. De eerste databank verzamelt de Belgische penningen die gefabriceerd zijn tussen 1794 en 1909. Penningen of medailles zijn muntachtige voorwerpen zonder betaalwaarde, die bedoeld zijn als aandenken aan gebeurtenissen of personen. Deze databank wordt nog iedere dag uitgebreid. De tweede databank is een fotoinventaris van de 1.385 bas-reliëfs of penningmodellen in brons en ijzer uit

het Marie-Louise Dupont Fonds, verworven door de Koning Boudewijnstichting in 2006 en in depot gegeven aan het PK. Deze unieke verzameling vormt een indrukwekkende staalkaart van de geschiedenis van de beeldhouwkunst en de medaillekunst in België. Oprichter en beheerder van deze verzameling was Marie-Louise Dupont, bestuurder van de penningfabrikant Fibru-Fisch (1853-1998). Deze collectie omvat ook penningen die Dupont ontdekte in het archief van de firma Fonson.¹³ Een derde databank verzamelde de religieuze penningen in het bezit van het PK die geslagen werden tijdens het Ancien Régime.¹⁴ Tot slot is er een vierde databank die de noodmunten uit de Nederlanden omvat. Noodmunten waren munten geslagen in tijden van crisis of oorlog. Ze zijn zeer interessant voor de studie van perioden van crisis, oorlog en armoede.¹⁵ Deze databank werd voorbereid door Cécile Arnould en wordt momenteel afgewerkt door Jacqueline Van Driessche en Céline Ben Amar.

Het PK is ook een belangrijke partner in het befaamde *Sylloge Nummorum Graecorum*-project. Dit project werd in 1931 door de British Academy opgestart.¹⁶ Het doel is het verzamelen van de talrijke Griekse munten die zijn opgeslagen in grote publieke en private collecties. Van bij aanvang heeft het project gebruik gemaakt van een nieuwe indeling, met illustraties en teksten op tegenoverliggende pagina's. Veel landen, waaronder Duitsland, Frankrijk, Griekenland, Israël, Italië, de Verenigde Staten, Zweden en Zwitserland, hebben zich aangesloten bij het __-project en hun collecties (deels) gepubliceerd. Het PK van de Koninklijke Bibliotheek van België heeft een collectie van ongeveer 7.000 Griekse munten. De publicatie van deze munten in de SNG-reeks is in volle gang. Het eerste volume, *La collection des bronzes grecs de Marc Bar, Sylloge Nummorum Graecorum België 1*, werd in 2007 uitgebracht. Het tweede volume, bestaande uit ongeveer 2.000 Griekse munten geslagen in Egypte onder de Ptolemaeën en de Romeinse keizers van de eerste drie eeuwen n.C., is in druk en zal binnenkort verschijnen. Twee andere volumes, respectievelijk gewijd aan Griekse munten van Klein-Azië en aan de munten van het Oosten (Seleuciden, Parthen en Indo-Grieken) zijn in voorbereiding. Deze volumes zullen in het Engels gepubliceerd worden omwille van het internationale belang van een dergelijke collectie.

Een andere belangrijke publicatie in voorbereiding is een studie van de zogenoemde Alexandrijnse *nummi*. Dit zijn bronsmunten die zijn uitgegeven tussen 294 en 340 n.C. Tijdens het internationaal congres voor numismatiek te Brussel in 1910 hield de Italiaanse verzamelaar Giovanni Dattari een uiteenzetting over het gewicht van de bronzen Romeinse munten na de hervorming onder Diocletianus¹⁷, waarna hij het illustratiemateriaal voor zijn onderzoek aan het PK schonk.¹⁸ Deze verzameling bestond uit maar liefst 5.200 uitstekend bewaarde munten, voornamelijk afkomstig uit het muntatelier te Alexandrië. Recentelijk werden deze Alexandrijnse *nummi* in de collectie van het PK gecatalogiseerd, meer dan honderd jaar na het verwerven van deze rijke verzameling. De catalogus telt 3.800 exemplaren, allen gedetailleerd beschreven en deels geïllustreerd, en vormt een enorme bron aan materiaal voor de studie van deze bronsmunten.

Tot slot wordt een inventaris voorbereid van alle Luikse munten (tiende eeuw tot einde Ancien Régime). De Luikse munten werden reeds uitgebreid onderzocht, beschreven en geïdentificeerd door Jean-Luc Dengis. In zijn onderzoek baseerde hij zich in belangrijke mate op de collectie van het PK.¹⁹ Nu wordt een publicatie voorbereid die de Luikse munten uit de collectie inventariseert en beschrijft. Het is het begin van wat moet resulteren in een finale digitale catalogus van de volledige collectie van het PK.

13 Meer informatie over deze collectie is te vinden in: *Van ijzer en brons: bas-reliëfs van de Marie-Louise Dupont-collectie* (Brussel 2008).

14 De drie databanken zijn te vinden online via: http://www.kbr.be/collections/medailles/medailles_nl.html.

15 Zie de bijdrage van Paul Degraeve over noodgeld uit de Eerste Wereldoorlog in dit nummer.

16 Alle informatie over dit project is te vinden op: <http://www.sylloge-nummorum-graecorum.org/>.

Gegraveerde portretpenning (zilver) met de afbeelding van Gerard Mercator door Simon de Passe, 1618 (Inv. penningkabinet-KBR: 2001-242, gift van de Vrienden van de KBR) – 64 x 51 mm.

17 G. Dattari, 'Étude expérimentale sur les monnaies de réforme de Dioclétien', in: A. de Witte & V. Tourneur (eds.), *Procès-verbaux et mémoires du congrès international de numismatique et d'art de la médaille contemporaine tenu à Bruxelles le 26, 27, 28 et 29 juin 1910* (Brussel 1910) 723-748.

18 'Mardi 28 juin. Séances de sections. IV. Section de numismatique', in: A. de Witte & V. Tourneur (eds.), *Procès-verbaux et mémoires du congrès international de numismatique et d'art de la médaille contemporaine tenu à Bruxelles le 26, 27, 28 et 29 juin 1910* (Brussel 1910) LXXXII; J. Lallemand, 'Het Penningkabinet van de Koninklijke Bibliotheek Albert I', *Jaarboek van het Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde* (1985), 135.

19 J.-L. Dengis, *Les monnaies de la principauté de Liège* (Wetteren 2006).

Lopende onderzoeksprojecten binnen het Penningkabinet²⁰

De medewerkers van het PK zijn betrokken in verscheidene onderzoeksprojecten. Het participeren in onderzoek is van groot belang voor de werking van het PK. Enkel zo kan de collectie grondig bestudeerd en wetenschappelijk ontsloten worden. Het stelt de medewerkers van het PK in staat de nodige vakkennis te vergaren. Zo kan beter worden ingespeeld op vragen van bezoekers en kunnen de munten beter geïdentificeerd worden. De projecten zijn geografisch en temporeel gezien erg uiteenlopend. Deze verscheidenheid is een grote meerwaarde voor de totale werking van het PK omdat zo elk deelgebied gedekt wordt. Toch is er een gemeenschappelijke onderzoeksvraag die bij ieder onderzoeksproject terugkomt. Zo staat onderzoek naar de regionale evolutie van de productie, circulatie, gebruik en integratie van munten en andere betaalmiddelen binnen het ruimere politieke, sociale en culturele kader steeds centraal. Op die manier worden veranderingen, evoluties en periodes van stabiliteit op lange termijn gedetecteerd en verklaard.

20 Alle onderzoeksprojecten worden gefinancierd door federaal wetenschapsbeleid België (BELSPO: <http://www.belspo.be>).

Onderzoeksproject 1: Handboek voor de monetaire geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden, het prinsbisdom Luik en Stavelot-Malmédy

Het eerste project behandelt de verschillende middeleeuwse en vroegmoderne muntsystemen en rekenmunten in de Zuidelijke Nederlanden. In rekeningen werden talrijke soorten termen en munten vermeld: pond Koninklijke parisis, pond Vlaamse parisis, pond Vlaamse groten, pond payment, schellingen, penningen, mijten, stuivers, aidants, enzovoort. De terminologie is zeer divers en niet eenvoudig te begrijpen. Enkele termen verwezen naar echte munten, andere naar rekenmunten. De verschillende soorten rekenmunten verwezen dus niet per se naar reële munten, maar fungeerden eerder als rekensysteem waarin waarden konden worden uitgedrukt. De waarde van reële munten, van goederen in natura of van lonen werden uitgedrukt in rekenmunten, waarna de betaling kon gebeuren. Dit project wil duidelijkheid scheppen in dit complex systeem. De uitgebreide terminologie zal verklaard worden zodat onderzoekers een naslagwerk ter beschikking hebben wanneer ze in hun onderzoek met de materie te maken krijgen. Concreet wordt een naslagwerk voorbereid voor studenten, onderzoekers en andere belangstellenden waarin voor iedere landsheerlijkheid van de Zuidelijke Nederlanden eerst een overzicht wordt gegeven van de muntgeschiedenis in de streek, waarna wordt ingegaan op de gebruikte munten en rekenmunten en hun onderlinge verhoudingen. Op basis van concrete voorbeelden wordt uitgelegd hoe het rekensysteem in de

Unieke goudmunt met het portret van Karel V, geslagen in Besançon in 1578 (dus postuum), in 1883 aangetroffen...in de maag van een koe in het slachthuis van Namen! (Inv. penningkabinet-KBR: 1883 / kast I/59). – 34 mm.

middeleeuwen functioneerde en hoe men dus de waarde van de vermelde bedragen kan achterhalen. Ook de rol van de wisselaars wordt behandeld en de vele gedrukte monetaire werken die zij ter beschikking hadden (ordonnanties, tarieven, valuatieboeken en dergelijke meer). Dit zijn namelijk zeer interessante bronnen om meer te weten te komen over de onderlinge verhoudingen van de vele rekensystemen. De talrijke afkortingen die in de rekeningen voorkwamen zullen ook uitgelegd en verklaard worden. Het wordt een onmisbaar werktuig voor iedereen die in zijn onderzoek met rekeningen te maken krijgt. De medewerker in dit project is Hannes Lowagie.

Onderzoeksproject 2: Munt en muntgebruik in Noord-Europa: van de Laat-Romeinse tijd naar het begin van de vroege middeleeuwen

Dit project is de opvolger van een ouder project in het PK. Het doel van dit project was het catalogeren van alle Keltische, Romeinse en Merovingische muntvondsten in België (derde eeuw v.C. – zevende eeuw n.C.). Het PK bezit uniek en nauwelijks ontgonnen bronnenmateriaal voor de monetaire geschiedenis van deze periode. Het PK wil de draad weer oppikken door de door haar verzamelde gegevens opnieuw beschikbaar te stellen en nieuwe vondstensembles uit officiële opgravingen te bestuderen. Daarbij focussen we in eerste instantie op het muntgebruik en de muntcirculatie in de laatste fase van de Romeinse tijd en de overgang naar de vroege middeleeuwen, aan de hand van de studie van goed opgegraven sites. We hopen zo meer inzicht te verwerven in de evolutie van een haast volledig gemonetariseerde maatschappij naar een quasi muntloze samenleving, waarin geld en munt terug het privilege van bevoorrechte sociale groepen zal worden. Deze overgang zal niet enkel bestudeerd worden binnen Belgische context. Goed bestudeerde buitenlandse sites worden ook opgenomen in het onderzoek. De bedoeling is om elke vindplaats op zich afzonderlijk online en in druk te publiceren. Op basis van onderzoek van 600 laat-Romeinse bronsmunten in de site van Neerharen-Rekem werd door Fran Stroobants onderzocht via welke instanties en op welke manier de munten de Germaanse nederzetting bereikten. Hoe werd dit kleingeld gebruikt door de bewoners van het dorp? Tot wanneer circuleerden deze bronsmunten en hoe kwamen ze uiteindelijk in de bodem terecht? De catalogus van de muntvondsten en de resultaten van dit onderzoek worden in de nabije toekomst gepubliceerd in *Relicta*, het wetenschappelijke tijdschrift van het Agentschap Onroerend Erfgoed.²¹ Dit project is een onderdeel van de onderzoeksprojecten gefinancierd door BELSPO. De site van Neerharen-Rekem is onderzocht door Fran Stroobants. Céline Ben Amar werkt momenteel aan het deel over de Rijnlimes in 'Germania Inferior'. Hierbij worden muntvondsten uit opgravingen van verschillende grensverdedigingsposten in Nederland en Duitsland onderzocht. Beide medewerkers hebben daarenboven samen met Johan van Heesch aan het materiaal van Tongeren gewerkt. De casus van de O.L.V.-basiliek te Tongeren, opgegraven tussen 1997 en 2008, is interessant door de aanwezigheid van overblijfselen van een laat-Romeinse basilica en een Merovingische kerk op dezelfde plaats. Zo werd de continuïteit tussen de laat-Romeinse en vroegmiddeleeuwse periode bijzonder duidelijk. De catalogus van de muntvondsten en resultaten van het onderzoek zijn samengebracht in een onderzoeksrapport.²² Een gelijkaardige casus is dat van de O.L.V. kathedraal te Doornik, waar de continuïteit ook duidelijk werd aangetoond.²³

Onderzoeksproject 3: IUAP-project:²⁴ Een vergelijking van regionaliteit en duurzaamheid in Pisidië, Boeotië, Picenum en Noordwest Gallië tussen de IJzertijd en de Middeleeuwen (1000 v.C. - 1000 n.C.)

Dit project wenst de regionale ontwikkeling van enkele regio's in Turkije, Griekenland, Italië, België en Noord-Frankrijk op lange termijn te bekijken.

- 21 F. Stroobants, 'Coins and Coin use at the late Roman village of Neerharen-Rekem', *Relicta* 10 (2013), in druk, 81 p.
- 22 J. van Heesch, F. Stroobants en C. Ben Amar, 'De muntvondsten uit de O.L.V.-Basiliek te Tongeren', Onderzoeksrapport aangeboden bij de Vlaamse Gemeenschap (Brussel 2012) 79 p.
- 23 J. van Heesch, 'Les monnaies et la circulation monétaire à Tournai au Bas-Empire', in: R. Brulet (ed.), *La cathédrale Notre-Dame de Tournai. L'archéologie du site et des monuments anciens. Volume 3 : Mobiliers, archéozoologie et anthropologie sépulturales épiscopales* (Namen 2012) 48-77.
- 24 IUAP= 'interuniversitaire attractiepolen'. Dergelijk programma beoogt netwerken van onderzoeksgroepen aan beide kanten van de taalgrens samen te brengen, hun kritische massa te vergroten en hun internationale positie te versterken. Het IUAP is het enige programma voor de financiering van wetenschappelijke samenwerking tussen beide landsgedeelten.

Werkpakket 6 van dit project focust specifiek op de ontwikkeling van de regionale monetaire economieën in deze gebieden, en wordt gerealiseerd aan het PK onder leiding van Johan van Heesch. Centraal staat de vraag welke rol het muntwezen speelde in de maatschappij. Zo wordt de impact van de introductie van het muntstelsel op de manier waarop handelsartikelen werden uitgewisseld, onderzocht. Hoe veranderde de transitie van een ruileconomie naar een gemonetariseerde economie de intermenselijke relaties? Dergelijk onderzoek kan blootleggen welke rol de munten speelden in een economie. Waren de munten de kern van de economie en het enige erkende middel waardoor goederen een waarde kon worden toegekend, of was het slechts een bijkomend gegeven, naast een bloeiende ruilhandel? Hoe gebeurden kleine betalingen in een maatschappij met enkel grote, gouden munten? Belangrijk hierbij is het onderzoek hoe het muntwezen werd geïnstalleerd en gecontroleerd door het centrale regime en hoe dit vervolgens werd toegepast door de bevolking. En hierbij aansluitend: hoe veranderde een verzwakking van het centrale regime de economie en het geldwezen? Belastingen waren hierbij een belangrijk aspect omdat een overheid kon bepalen dat belastingen enkel in erkende valuta (munten) dienden te worden betaald. Op die manier verliep de monetarisatie van bovenuit en werd de bevolking verplicht geheel of een deel in de geldeconomie deel te nemen. Ook de impact van de instelling van een huurlingenleger, waarbij de soldijen werden uitbetaald met munten, wordt onderzocht. Naast het economische aspect komt ook de rol van de munten in een samenleving aan bod, want munten werden niet enkel gebruikt om betalingen uit te voeren, maar bijvoorbeeld ook als offer. Kortom, waar en hoe circuleerden de munten in een samenleving en wat vertelt ons dat over de sociaal-economische, culturele en politieke structuur van die samenleving?

Munten werden niet enkel gebruikt om betalingen uit te voeren, maar bijvoorbeeld ook als offer.

Dit onderzoek wordt uitgewerkt door Christian Lauwers en Fran Stroobants. Christian Lauwers onderzoekt de munten en het muntgebruik in onze streken van de derde eeuw v.C. tot de twaalfde eeuw n.C. Hij spendeert specifiek aandacht aan de invloed van veranderende politieke regimes op het gemunt geld en het gebruik ervan. Dit doet hij door de economieën van Gallische stammen van de IJzertijd, van het Romeinse Rijk, van Germaanse koninkrijken, van het Karolingische rijk en van de post-Karolingische periode met elkaar te vergelijken. Algemeen omvat het onderzoeksgebied Noord-Frankrijk, België, Luxemburg, Nederland en het westen van Duitsland, dus regio's binnen en buiten het Romeinse Rijk. De integratie van de zogenaamde barbaarse wereld in het westerse economische systeem wordt bestudeerd, evenals de gevolgen van de invoering en het gebruik van kleingeld, mijnbouw, de aanwezigheid van permanente troepen aan de *limes* en de rol van het centrale beleid (belastingheffing in valuta). De samenstelling van muntschatten (metalen, denominaties, data van afgifte, het aantal munten) en hun geografische verdeling zullen met elkaar vergeleken worden doorheen de IJzertijd, de Romeinse tijd en de middeleeuwen. Daarnaast zullen ook losse vondsten bestudeerd worden. De verwerking van de verzamelde en geclassificeerde gegevens, evenals hun confrontatie met de archeologische contexten en literaire bronnen, zal leiden tot

een theoretisch kader over de evolutie van munten en de socio-economische gevolgen voor de gebruikers en producenten. Fran Stroobants focust dan weer op zuidwest-Anatolië (Turkije) en dit van de Perzische tot de Byzantijnse periode (zesde eeuw v.C. – twaalfde eeuw n.C.). Door opnieuw te werken met een breed tijds kader kan de monetaire ontwikkeling op lange termijn onderzocht worden. Daarbij wordt ingegaan op de precieze impact van verschillende politieke autoriteiten op muntproductie, –circulatie en –gebruik te bestuderen. Was er sprake van een lokaal en/of regionaal monetair beleid? Basis van dit onderzoek zijn de opgravingen te Sagalassos. Deze bieden een zeer rijke bron aan materiaal en vormen het uitgangspunt wat betreft de Hellenistische, Romeinse en Byzantijnse periodes.

**Besluit:
het Penningkabinet van de Koninklijke Bibliotheek van België:
vertrekpunt voor numismatisch, financieel of economisch onderzoek**

In dit artikel werd de werking van het Penningkabinet voorgesteld. Eerst werd ingegaan op de collectie en zijn ontstaansgeschiedenis. De collectie werd uitgebreid door enkele belangrijke schenkingen van negentiende-eeuwse verzamelaars, aangevuld met een gerichte aankooppolitiek. Het penningkabinet heeft ook een zeer uitgebreide bibliotheek. De laatste jaren wordt het onderzoek binnen het PK uitgebreid waardoor de collectie niet alleen steeds verder geïnventariseerd wordt, maar de collectie wordt ook wetenschappelijk bestudeerd. Het fundamenteel onderzoek wordt ook steeds uitgebreid. Zo is het PK niet louter een bewaarplaats van de belangrijkste collectie munten en penningen van België, maar ook een onderzoekscentrum van het financiële en monetaire wezen. Iedereen met een interesse voor heemkunde of lokaal erfgoed kan in zijn onderzoek te maken krijgen met munten, penningen, medailles, eretekens of rekenmunten. Met al je vragen hieromtrent kan je bij de medewerkers van het PK terecht. De medewerkers kunnen vanuit hun expertise helpen met identificatie of doorverwijzing naar de geschikte literatuur.

**Appendix:
beperkte bibliografie over de Vlaamse numismatiek**

- Zoals vermeld maakt de Koninklijk Belgische Genootschap voor Numismatiek jaarlijks een bibliografie van de Belgische numismatiek op. Alles is te raadplegen op de website www.numisbel.be.
- W. Blockmans, 'La participation des sujets flamands à la politique monétaire des ducs de Bourgogne (1384-1500)', *Belgisch Tijdschrift voor Numismatiek en Zegelkunde*, 119 (1973) 103-134.
- Blockmans, W. en Blockmans F., 'Devaluation, coinage and seigniorage under Louis de Nevers and Louis de Male, counts of Flanders (1330-1384)', N.J. Mayhew (ed.), *Coinage in the Low Countries (880-1500)*, 69-94.
- T.W. Blomquist, 'The early history of European banking: merchants, bankers, and Lombards of thirteenth-century Lucca in the County of Champagne', *Journal of European Economic History*, 14 (1985) 3, 521-536.
- P. Cockshaw, 'A propos de la circulation monétaire entre la Flandre et le Brabant de 1384 à 1390', *Contributions à l'histoire économique et sociale*, 6 (1970-1971) 105-141.
- C. Dekesel, *Bibliography of 16th century numismatic books: illustrated and annotated catalogue* (Londen 1997).
- C. Dekesel, *Bibliography of 17th century numismatic books: illustrated and annotated catalogue* (Londen 2003).
- L. Deschamps de Pas, *Essai sur l'histoire monétaire des comtes de Flandre* (Parijs 1863), 56 p.
- R. De Roover, *Money, banking and credit in mediaeval Bruges: Italian merchant-bankers, lombards and money-changers, a study in the origins of banking* (Cambridge 1948).
- A. De Schodt, *Résumé historique de la numismatique brugeoise* (Brugge 1888).
- A. De Schodt, *Les jetons de la ville et de la chatellenie de Courtrai* (Brussel 1890).
- A. De Witte, *Histoire monétaire des comtes de Louvain, ducs de Brabant et marquis du Saint Empire Romain [Histoire monétaire du Brabant], volume I* (Antwerpen 1894); *volume II* (Antwerpen 1895); *volume III* (Antwerpen 1897).
- O. Elsen, 'La monnaie des comtes de Flandre Louis de Nevers (1322-1346) et Louis de Male (1346-1384) d'après les comptes et les ordonnances monétaires', *Belgisch Tijdschrift voor Numismatiek en Zegelkunde*, 141 (1995) 37-183.
- V. Gaillard, *Recherches sur les monnaies des comtes de Flandre* (Gent 1857).
- P. Genard, *L'hôtel des monnaies d'Anvers* (Brussel 1872).

- J. Ghysens, *Les petits deniers de Flandre des XII et XIIIe siècles* (Brussel 1971).
- J. Ghysens, *Choix de textes antérieurs à 1400 relatifs aux monnaies des Pays-Bas du Sud: textes utiles au numismate du Moyen Âge* (Louvain-la-Neuve 1997).
- T. Gobert, 'Monnaies, changeurs et banquiers à Liège', *Cercle numismatique Val de Salm. Bulletin*, 24 (2002) 5-10.
- D.M. Metcalf, 'Coinage and the rise of the Flemish towns', N.J. Mayhew (ed.), *Coinage in the Low Countries (880-1500)*, 1-24.
- J.H. Munro, 'Monnayage, monnaies de compte et mutations monétaires au Brabant à la fin du Moyen Age', J. Day (ed.), in *Etudes d'histoire monétaire, XII-XIXe siècles* (Lille 1984), 263-294.
- E. Schutysse, *De muntomloop in Vlaanderen* (Oostkamp 2002).
- P. Spufford, *Monetary problems and policies in the Burgundian Netherlands (1433-1496)* (Leiden 1970).
- A. Vandepereboom, *Essai de numismatique yproise* (Brussel 1877).
- H. Van der Wee en J. Materné, 'De muntpolitiek in Brabant tijdens de late middeleeuwen bij de overgang naar de nieuwe tijd', *Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland*, 73 (1987) 37-58.
- P. Vandewalle, *Oude maten, gewichten en muntstelsels in Vlaanderen, Brabant en Limburg* (Oostende 1984).
- E.H. Van Gelder, 'Rapports sur la numismatique moderne 1500-1800', *Congrès international de numismatique. Rapports* (Parijs 1953), 103-127.
- E.H. Van Gelder en J. Van Kuyk, *De penningen en het geld van den Tachtigjarigen oorlog* ('s-Gravenhage 1948).
- J. van Heesch, *De muntcirculatie tijdens de Romeinse tijd in het noordwesten van Gallia Belgica* (Brussel 1998).
- R. Van Uytven, 'Geldhandelaars en wisselaars in het middeleeuws Brabant', *Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland*, 73 (1987) 1-20.
- H. Van Werveke, 'De economische en sociale gevolgen van de muntpolitiek der graven van Vlaanderen', *Annales de la Société d'émulation de Bruges: revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre*, 3 (1931) 1-15.
- H. Van Werveke, *De Gentsche stadsfinanciën in de middeleeuwen* (Brussel 1934).
- F. Verachter, *Documents pour servir à l'histoire monétaire des Pays-Bas* (Antwerpen 1840).
- J. Welten en R. Van Laere, *Met klinkende munt betaald: muntcirculatie in de beide Limburgen 1770-1839* (Utrecht 2010).

Appendix: contactgegevens van het personeel van het Penningkabinet:

Algemene coördinatie van het wetenschappelijk onderzoek in de Koninklijke Bibliotheek van België:

de Callatay, François (muntgeschiedenis van de Griekse oudheid)
callatay@kbr.be; +32 2 519 56 03

Medewerkers van het Penningkabinet:

van Heesch, Johan (conservator, dagelijkse leiding, munten van de oudheid en de middeleeuwen)
johan.vanheesch@kbr.be; +32 2 519 56 08

Ben Amar, Céline (penningen, archeologische voorwerpen, administratie)

celine.benamar@kbr.be; +32 2 519 56 06

Lauwers, Christian (onderzoeksproject: oudheid en middeleeuwen)

christian.lauwers@kbr.be; +32 2 519 56 09

Lowagie, Hannes (onderzoeksproject: middeleeuwen)

hannes.lowagie@kbr.be; +32 2 519 56 02

Ramakers, Paulette (fotografische reproducties, leeszaal, administratie)

paulette.ramakers@kbr.be; +32 2 519 56 04

Renard, Alain (bibliotheek, eretekens, moderne munten, administratie)

alain.renard@kbr.be; +32 2 519 56 07

Stroobants, Fran (onderzoeksproject: oudheid)

fran.stroobants@kbr.be; +32 2 519 56 05

Van Driessche, Jacqueline (penningen, databank, administratie)

jacqueline.vandriessche@kbr.be; +32 2 519 56 06